РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р* ІВАН ОГІЄНКО

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК VI. ЖОВКВА, ГРУДЕНЬ 1938 РОКУ ЧИСЛО 12 (72)

Верблюд і ушко голки.

В Євангелії, аж у трьох евангелистів (Матвій 19. 24, Марко 10. 25 і Лука 18. 25) читаємо однакову Христову приказку, яку Він сказав з приводу багатого юнака: „Верблюдові легше пройти через голчине ушко, ніж багатому в Божеє Царство ввійти“.

Ця Христова приказка з найдавнішого часу непокоїла людський розум своєю незвичністю, а тому віддавна вчені богослови шукали її розв'язання. Виставлено багато найрізніших гіпотез. В грецькому тексті Євангелії верблюд передається словом κάμηλος, **латинське — camelus, верблюд. Але однозвучне з цим слово** κάμελος **по-грецькому — „корабельний товстий шнур при котвиці“, а тому віддавна вже твердили, ніби в грецькому тексті треба читати** κάμελος **шнур, а не** κάμηλος **верблюд. Так, знаменитий болгарський письменник XI — поч. XII віку Теофилакт т. зв. Болгарський, архієпископ Охридський, писав у своєму коментарі на Євангелію св. Матвія 19. 24: „Дехто під верблюдом розуміють не звірину, а товстий шнур, що його вживають моряки, коли кидають котвиці, щоб закріпити корабля“. Оце вияснення від найдавнішого часу панує в нас аж досі, і багато-хто приймають його, вияснюючи, що порівняння шнурка й голчиного ушка було б зрозуміліше й не таке разяче.**

Інші вчені досліджували вираз διὰ τρήματος ῥαφίδος **— через дірку голки (**τρῆμα **— дірка,** ῥαφίς **— голка). Звerталося увагу, що в грецькій мові часу Христа слова часто мали по багато різних значень, що взагалі характерне для грецької мови. Слово** ῥαφίς **розуміли не як голка, але як браму, ворота, або фіртка в них, а тоді виходить, що Христос рівняв верблюда й фіртку, а це ніби не так разило.**

Такі „відкриття“ не сходять у нас навіть із сторінок щоденної преси, що завжди цим питанням цікавиться, подаючи фантастичні небилиці (пор. статтейку „Нового Часу“ 1938 р. ч. 196 про „відкриття“ англійця Вілзона). Такими „відкриттями“ звичайно займаються особи, що не розуміють самого евангельського духа.

Попробую дати своє вияснення цієї все таки цікавої справи.

Так звана „гіпербола“ — навмисне, свідоме перебільшення чи переменшення чогось — це жива поетична прикраса людської мови з найдавнішого часу. Вже в Біблії гіпербола — звичайна. Звичайна вона в мові кожного народу; пор. у нас: Сльози річкою лилися, Піт котився потоком, Плакав на все село, Я тобі тисячу раз казав і т. ін., і всі ці вирази ми приймаємо спокійно, бо знаємо, що це свідоме прибільшення, гіпербола.

Христос говорив живою арамейською

мовою й послуговувався завжди всіма поетичними засобами, щоб надати Своїй мові більшої яскравости, — перечитайте хоч декільки Ісусових мов, і ви в цьому переконаєтесь. Отже, нема нічого дивного, що Ісус (Jehošua чи Ješu) любив і гіперболи, і часто їх уживав. Напр. Лука 16. 17 пише: „Легше небо й земля проминеться, аніж одна риса з Закону загине“. Чи ж це не разяча гіпербола?

Або ось така Христова гіпербола, вже з комарем і верблюдом. У Матвія 23. 24 читаємо про фарисеїв: „Проводирі ви сліпі, що відціджуєте комаря, а верблюда ковтаєте“. Чомусь на цю гіперболу не звертають уваги, хоч людині проковтнути верблюда так само не легко, як верблюдові пройти через голчине ушко.

Таким чином я стверджую, що Христос любив гіперболи й охоче їх уживав, про що найвиразніше свідчить нам сама Євангелія. А коли так, то нема потреби робити нові псевдонаукові „відкриття“, а треба приймати Христову приказку так, як вона записана в євангелистів. А що це справді треба робити так, маємо на це немало інших доказів.

Деякі Євангелії, а особливо Матвія та Луки, безумовно писані були єврейською мовою, — щоб їх поширити поміж євреями, і тільки пізніше їх перекладено на мову грецьку. Отож, по єврейському верблюд gamal, і слово gamal визначає тільки верблюда й більш нічого. Маючи на увазі єврейський оригінал, слово gamal, не можна говорити ні про які шнурки, бо gamal визначає тільки верблюда!

Слово gamal „верблюд“ знане всім семітським мовам, цебто семітські народи знали верблюда ще до свого поділу на окремі народи. І вже з давньоєврейського gamal повстало й грецьке κάμηλος, і латинське camelus. „Шнур“ по-давньоєврейському зветься chevel, і нема й мови, щоб його рівняти до gamal верблюд.

Верблюд був надзвичайно поширений в єврейськім ужитку з найдавнішого часу, а в пустинних місцевостях таким він позостається й тепер. Що ж дивного, що серед єврейського народу склалось багато приповідок про свого верблюда. Частину цих приповідок зберіг нам Талмуд, напр.: „Захотілося верблюдові мати роги, то йому й уші підрізали“, „Є багато старих верблюдів, що мусять носити тягарі молодих“. Талмуд подає (Євам. 45а) й таку цікаву арамейську гіперболу про Мідію, край усяких можливостей: „В Мідії верблюд може танцювати в глечику“. Чи ця гіпербола різниться від гіперболи Христової?

Але мало цього, — в Вавилонському Талмуді знаходимо й гіперболу з голчиним ушком та слоном, цебто гіпербола ще більша за Христову. Талмуд подає арамейську поговірку, що була, певне, звичайна за часів Христа. Так, Berachot 55b подає: „Равві Шемуел (десь III в. по Христі), син Нахмані, говорить в імені равві Йонатана: чоловікові говориться в сні тільки те, про що він мислить у серці своїм. На це сказав равві: Так, бо не показується чоловікові ані золота пальма, ані слон, що переходить через ухо голки“.

В другому місці Вавилонського Талмуду, Baba Mecia 38б читаємо: тут ганиться школа в Томпадіте, бо вона „перепроваджує слона через ухо голки“.

Як бачимо, в давньому єврейському світі була приказка в одних місцевостях про голчине ухо й слона, в других місцевостях про голчине ухо й верблюда, залежно від того, що там більше було знане. В Палестині панував верблюд, тому Христос ужив цієї живої й дуже поширеної приказки про верблюда, що переходить через голчине ушко, як на ознаку повної неможливости.

Вавилонський Талмуд склався в Вавилоні, і як раз того часу, коли вавилонська армія була переповнена тодішніми танками — слонами, що наводили найбільший пострах на вороже військо. Ось чому слон увійшов навіть у приказки, а Талмуд записав їх. Навпаки, римське військо в Палестині слонів ніколи не вживало, чому населення їх і не знало, — знало тільки верблюдів, і тільки їх Христос брав до Своїх приказок.

Для вченого гебраїста, що знав наставлення Талмуду, смішними видаються всі наші непотрібні натяжки вияснити це зовсім ясне місце в Євангелії. Так, року 1922-го в Єрусалимі вийшла книжка давньоєврейською мовою: Jos. Klauzner: Ješu Hannoceri (Ісус Назаретський), а в ній на ст. 407 увага 2 про наше питання подається: „Всі дивні інтерпретації в справі дірки голки та верблюда (фіртка подвір'я або шнур) стають безпідставні, коли є Талмудичний зворот: слон, що проходить через ушко голки".

Отож, говорячи: „Верблюдові легше пройти через голчине ушко, ніж багатому в Божеє Царство ввійти", Христос ужив звичайної за Його часу арамейської живої приказки про щось неможливе. Приказка ця записана в Талмуді, а тому нема жодної потреби вияснювати її ще й різними псевдонауковими натяжками: треба приймати цю приказку так, як її записала Євангелія. І. Огієнко.

Ще в справі назви »Слова о полку« в сучасному.

Слушно стверджує Л. Ярошенко[1] строкату „різноголосицю" в сучасному титулуванні нашого лицарського епосу XII стол.[2] Л. Я. підкреслює це негативне явище з уваги на дві обставині: а) незгідність сучасних титулувань з духом та історичними законами української мови, б) культурно-престижеві міркування. Справді, дивно, що наші перекладачі наче б то й не завважили факту, що чужинці віддавна вже однородніш поставилися до заголовку „Слова" (Примітка: Л. Я. аргументує цей факт цитатами неоднакових назов: пол. Słowo o wyprawie... і нім. Igorlied — знову ж таки різні). Можна б навести багато прикладів, з яких виходить, що чужинці (слов'яни й неслов'яни) для „Слова" радо вживають назви „Пісня". Ось кілька: серб. „Песма о војевању Игорову", И. С. Шајковић 1930 р.; чеськ. „Zpěv o výpravě Igorově«, K. Jar. Erben 1869 р.; „Píseň o výpravě Igopově", Pavel Papáček 1926 р.; нім.: „Igorlied", A. Luther 1924 р.; E. Sievers 1928 р.; K. H. Meyer 1933 р.; франц.: „La chanson du prince Igor" Paris 1934, 1936, 1937 р. і б. ін. Л. Я. в згаданій статті не намагається вирішити справу дефінітивно. По коротких[3] граматично-стилістичних міркуваннях, залишає Л. Я. „до вибору" два титули: один для наукових праць, арх.: „Слово о полку Ігореві", другий для перекладів і переспівів на сучасну українську мову: „Слово про Ігорів похід".

Ці два титули твору дійсно потрібні, — редукувати їх до одного не треба й не можна; тільки прийдеться їх іще докладніше й логічніше спрецизувати, бо й першому й другому, в пропонованій через Л. Я. формі, бракуватиме власне докладних і логічних підстав"[4]. Признавши загальноприйняту й загально відому умовину цитувати в наукових працях титули аналізованих творів конче незмінні, можемо, без зайвих аргументацій, поставити (вл. залишити) для наук. студій титул: „Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова". Якщо ці титули старовинні-архаїчні, тоді поруч з ними можна в дужках дати переклад на сучасну мову.

Перейдем до другої назви твору — для перекладів і переспівів. Мотиви, що їх дає Л. Я. за „похід" (а не: „полк") цілком слушні, бо сучасний „полк" має інше значення, не відповідає давній „дружині", та й з тексту ясно, що мова тут власне про похід[5]. З міркувань сти-

---

[1] Див. Літ.-наук. дод. „Н. Часу" ч. 2, з 25.X, 1937 р.: „Титул нашого лицарського епосу".

[2] Прикл. ор. cit.: Слово о полку Ігореві, Слово о полку Ігоревім, Слово про Ігорів похід, Слово про похід Ігоря, Слово про похід Ігоревий, Слово про Ігорів полк і т. п.

[3] В нефаховому часоп. стаття Л. Я. й не могла бути довша.

[4] Виходимо з пропонованих через Л. Я. назов, бо вважаємо, що стаття Л. Я. робить справді великий крок уперед до впорядкування цієї справи. К.

[5] „Похід" (не: „полк") вживає теж проф. М. Возняк, див. „Старе українське письменство" Львів 1922 р. стор. 183-197. — Пор. в перекл. пол.: wyprawa, чеськ. výprava, нім. Heerfahrt, Feldzug і т. п.

лістичних погоджуємося теж на поправніший зворот Л. Я. „про Ігорів похід“ (а не: „про похід Ігоря“)[6].

Залишається ще справа початку „Слова“ (першого слова заголовку).

Думаєм, що назву „Слово“ годиться теж (як і „полк“) потрактувати з перспективи віків. „Слово“ в староукраїнській мові мало дуже широке значення, це: річ, мова, бесіда, казань-проповідь, панегірик, похвала, гімн, пісня. Значно вужче значення сучасного слова, нпр.: слово-по-слову (нар. фраза), „та й промов до мене слово“ (нар. пісня), „на сторожі поставлю слово“ (Т. Шевченко), та й на цьому слові кінець (нар. прик.), сказав слово — як урубав (нар. фр.) і т. п. Коли сумлінно проаналізувати текста „Слова“ з боку артистичного, то й не важко буде ствердити, що це не промова, ані післямова, не проповідь, не сама похвала і не панегірик і не послання, а надто не прозова мова, тільки ж чиста поезія, що її, як відомо, вдавнину рецитували й співали під акомпаньямент музичного інструменту. Коли це зважити, тоді найвідповіднішою нязвою „Слова“ в перекладі буде: Пісня. Що „Слово“ XII в. — це сучасна Пісня, підтверджує його велике багатство паралелізмів до народньої поетичної творчости (пісень давнішого походження)[7]. За назвою Пісня промовляють вислови й звороти автора „Слова“, в яких відчувається загальний співний тон, музикальне забарвлення й настрій пісні, нпр.: начяти же ся тъй пѣсни (листок 1)[8], аще кому хотяше пѣснь творити (л. 1), та преди пѣснь пояше (л. 2). на живыя струны въскладаше (л. 2), князем славу рокотаху (л. 2), абы ты сія плъкы ущекотал (л. 3), Пѣти было пѣснь (л. 3), чи ли въспѣти было (л. 3). щекот славій (л. 7), говор галичь (л. 7), ратаевѣ кикахуть (л. 12), врани граяхуть (л. 12), ничить трава (л. 14), поют славу (л. 17), дѣвы въспѣша (л. 21), поють время (л. 21), и пръвое припѣвку (л. 31), пѣсньми свѣт повѣдают (л. 38), пѣсньтворца старого времени (л. 38), дѣвици поют (л. 39), вьются голоси (л. 39), Пѣвше пѣснь старым (л. 39), молодым пѣти (л. 39).

В цілому творі багато таких музикальних моментів; одні відносяться до актуального співу автора, одні просто згадують пісню взагалі. До назви Пісня схиляються й деякі наші вчені; ак. М. Грушевський, хоч уживає назви „Слово“[9], проте трактує твір, як пісню високої мистецької вартости. Проф. Ів. Огієнко схильний теж признати назву „Пісня про Ігорів похід“ за найвідповіднішу[10]. Зовсім здецидовано називає „Слово“ Піснею проф. М. Возняк („Пісня [Дума] про похід Ігоря“)[11].

Синтетизуючи сказане в справі сучасної назви „Слова“, підтримуємо думку, що 1) для праць наукових треба залишити назву незмінену (давню, архаїчну, оригінальну), 2) всі переклади й переспіви повинні отримати одну назву: „Пісня про Ігорів похід“. Остання назва мотивована (в частинах і цілості): а) повним зрозумінням її (всіма україністами; пісня, не: слово; похід, не: полк; про, не: о); б) вимогами граматично-стилістичного характеру, що їх ставить українська мова з перспективи вікового її розвитку (про Ігорів похід); в) існуванням паралелізмів в „Слові“, що нагадують українські народні пісні (тому: пісня); г) пісенним настроєм цілого твору й висловами самого автора (що свідчить за піснею, не: словом); д) фактом, що більшість чужинних перекладачів уживають назви: Пісня; е) схильністю й наших визначніших учених уживати назви: Пісня.

Луцьке. Б. Кобилянський.

---

[6] Такий переклад пропонував я був у своїй статті про переспів „Слова“ Я. Гординського, див. „Р. Мова“ 1936 р.

[7] Багато таких паралель знаходимо в праці про „Слово“ Вол. Перетця, К. 1926; О. Коструби, Льв. 1928; М. Грушевського „Іст. укр. літ.“ т. II; Б. К. (недр.); певно в багатій мірі використав цей матеріял (паралел.) мгр. Семен Михайлишин у своїй магістерській праці: „Слово про Іг. похід“ Львів 1938 р. (відомої мені з часоп. нотаток).

[8] Цитати за Вол. Перетцом (К. 1926 р.)

[9] М. Грушевський: „Історія Українсько Літератури“, Львів-Київ, том II, стор. 191-211

[10] Див. „Р. Мова“ р. 1936.

[11] Op. cit. див. 5.

Складня української мови.

б. Речення перечне. Подвійне заперечення.

Оповідні речення діляться на дві групі: а) речення оповідні стверджуючі, і б) речення оповідні заперечуючі чи перечні. Перечним реченням зветься таке, що його присудок (присудок, а не інший член) має перечну частку *не*, в залежності від чого об'єкт ставиться найчастіше в родовому відмінку, напр. у Шевченка: Не витерпів святої кари 77, Мати не придбала нової постелі 122 і т. ін., про що докладно розповім у томі IV. цієї Складні.

Оповідні стверджуючі речення мають свій власний притакуючий жест, — кивок головою зверху додолу з відповідною змісту речення мімікою. Речення перечні можуть мати жест заперечення — скоре крутіння голови зліва направо й справа наліво декільки раз. Цікаво, що й ці основні жести діляться в нас кожен на декільки типів, що назовні виявляється в різному темпі хитання головою. Замічу тут, що в східніх народів ці жести розвинулись якраз навпаки, що необізнаного европейця завжди впроваджує в помилку, коли доводиться порозумпіватися жестами, напр. у болгарів, турків і ін.

Назва „речення перечне", що панує в граматиці та в логіці, невідповідна, бо й „перечне" речення оповідає, тільки заперечуючи факт. Частка *не* в цих реченнях сильно зростається з своїм присудком-дієсловом, а ми її пишемо окремо тільки з традиції (в мові, напр., чеській та словацькій *не* завжди пишеться разом зо своїм дієсловом; у нас так завжди писав О. Потебня).

Слов'янські мови, всупереч мовам класичним — грецькій, латинській, давньоєврейській — та мовам европейським, уживають т. зв. подвійного заперечення, чого не знають інші мови. В нашій мові, як і по всіх інших слов'янських мовах, коли в реченні вжито перечного займенника: *ніхто́, нішо́, жо́ден* чи *ніоди́н, ніякий*, або перечного прислівника: *ніде́, ніко́ли*, тоді присудок конче приймає перечку *не*. Напр. у Шевченка: Нікогісінько нема 571, Не бореться ні з ким 372, Я ні з ким не поділю 300, Не радився ні з ким 433, Ні на кого не жалкую 356, Ні у кого не прошу 356, Нічого не бачиш 92 і т. ін. Я не бачив ні разу, Ніхто́ не прийшов, Жоден не врятувався, Ніде́ не знайшов, Ніко́ли не сумуй і т. ін.

Коли в реченні дві перечних слові — займенник та прислівник, то присудок проте мусить мати *не*, цебто вже третє перечення, пор. у Шевченка: Ніхто ніде не гомонів 1.

Але мови класичні, грецька та латинська, також мова давньоєврейська та інші, в перечних реченнях мають тільки одне заперечення; за мовами класичними так само вживає тільки одного перечення й мова давньослов'янська, напр.: Єв. Лк. 15[29]: οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, numquam mandatum tuum praeterivi, николи́ же за́повѣди твоея́ престꙋпи́хъ. Лаврентіїв Літопис: Николи же всяду на нь 38. Київська Учит. Єв. 1637 р.: Богъ анѣ свѣдка потребуєт, анѣ инстиґатора 42. Ці форми з одним *не* — це грецизми в нашій мові.

Але живі слов'янські мови віддавна не знають такої конструкції й постійно вживають двох заперечень; це подвійне заперечення характеризує також і нашу мову; так, наведене вгорі місце в нашій Пересопн. Єв. 1556 р. перекладене так: Николи єсми заповѣди твоєи не престꙋпил, — *Ніко́ли* заповіді твоєї *не* переступив. Луцький запис 1483 р.: *Жаден* мой кровный *не* маєт того нарушити. Устав 1542 р.: *Жадному* крывды *не* будетъ 17.

Дуже рідко, як архаїзм-грецизм, можна спіткати в нашій літературі випадки браку другого заперечення. Напр. у Шевченка: Ніхто любив мене, вітав, і я хилився ні до кого 321. Граматика 1619 р. М. Смотрицького такі форми вважала за норму, бо вони — за грецьким впливом — панували в Св. Письмі.

І навпаки, — коли при присудку нема *не*, то в реченні не можна вживати перечного

займенника. Напр. Карманський в перекладі „Утеча“ Ґеземана пише: Годі сподіватися нічого ліпшого 40; а по-українському треба: Годі сподіватися чогось ліпшого, або: Нема чого сподіватись чогось ліпшого.

Із усіх перечних займенників та перечних прислівників тільки займенник *ніщо*, коли править у реченні за йменникову частину зложеного присудка, не вимагає *не* при дієслові, бо це ж не перечне речення: Я був ніщо, Я був нічим. „В „Любов оповита брехнею“ С. Фаріни помилка проти цього: Усе моє життя *не* було ніщо інше, як тінню 6, а треба: Усе моє життя було ніщо інше, як тінь.

Але коли речення безпідметове й має дієйменника, тоді й при перечному займеннику чи прислівнику на *ні*- перечки *не* ніколи не буває. Напр. у Шевченка: Ніколи помолитись, нікому заплакать 124, Ні з ким говорити 32, Ні до кого в світі прихилитись 304. Або: Ніколи мені розмовляти, Ніде стати, Ні на що купити хліба й т. ін., — все наголос на *ні*. Це тому, що таке *ні* — це *нема*, а воно звичайно другого *не* не вимагає.

Треба добре пам'ятати, що в українській мові коли *не* в складенім реченні логічно стосується до всіх присудків-дієслів, то воно конче повторюється перед кожним присудком. Це саме бачимо й по мовах класичних, — грецькій, латинській, те саме в мові й старослов'янській. Але мова д. єврейська дуже часто в цьому випадкові свого *не* (lo) не повторює. Напр.: Второзак. 7. 2: *Не* (lo) складеш із ними заповіту й *не* (нема lo) будеш ласкавий до них; 19. 10: І *не* (lo) буде пролита неповинна кров, і *не* (нема lo) буде на тобі кров, — це місце в мовах гр., лат. і старосл. має два *не*. Але часом в грецькій мові не повторюється друге *не*, а через це повстають непорозуміння. Напр. у Єв. Матв. 10. 38 читаємо (те саме Лука 14. 27): „Иже *не* приіметъ креста своего и вслѣдъ мене грядетъ, нѣсть мене достоинъ“, те саме й у тексті грецькому, цебто *не* один тільки раз, може й підо впливом давньоєврейської складні. Перекладчики розуміють це місце не однаково: одні додають друге *не* перед „грядетъ“, інші не ставлять, а це змінює текст і думку. Правда, порівняння цього місця з Мр. 8. 35 та з Матв. 16. 24, 25 говорить про необхідність тут двох *не*.

Жодний чи *жоден* — це *ні один*, а тому дієслово при ньому конче має *не*. Напр. М. Вовчок: Пані не має жодного права на вас II. 46. Номис ч. 8859: Жодна пташка без товариша не пробуває. Донаційна грамота 1388 р.: Жадного габаня не чинячи.

Поки в літературній мові вживається або з *не*, або й без нього. Напр.: Куліш, Ч. Р.: Жду, поки ти надумаєшся 163. Франко, З. Б.: Лишись у таборі, поки я не вернусь 115. Щурат, П. Рол.: Поки не вмре 80. У Шевченка однаково часто *поки* та *поки не*: Буду любить, поки не загину 129. Мир палили, поки їх в саж не засадили 478. Виспівує та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть 7. Нехай він лютує, поки сам загине 9. Любитимеш, небого, поки не загинеш 456.

При *аж поки* частіше *не* не ставимо. Напр. у Шевченка: Дівували, аж поки мохом поросли 217. Виглядала, аж поки побачила села 314. Виглядать, аж поки його поженуть 508. Ходив, аж поки одурив 570. Гуляла-гуляла, аж поки не підтопталась 138. Гуса проклинали, аж поки дзвони загули 183.

Старослов'янська мова, а за нею й найдавніші українські пам'ятки, наслідуючи мову грецьку, звичайно не знають *не* в цих випадках, напр. псалом 123. 2: Дондеже (аж поки) ущедритъ ны.

При *хоч* або *хоч і як* в одному реченні, в другому може бути *не*: Хоч і лихо зустрінеться, так не на чужині Шевч. 57. У Карманського, в перекладі „Утечі“ Ґеземана, недоречне: Та я не знайшов нічого, хоч і як не шукав і розпитував 56 (треба: хоч і як шукав, без *не*).

Коли *ніхто, ніщо* вжите в перечному реченні з прийменником, то в літературній мові — за мовою східньоукраїнською — прийменника ставимо по *ні*, а не перед ним. Шевченко: Ні з ким

(а не: з ніким) розмовляти 67, Не хилітесь ні до кого 269, Не діждалися ні од кого 460, Ні на кого не жалкую 356, Ні у кого не прошу 356, Зносити брівоньки ні за ща 489. В західньоукраїнських говорах прийменник ставиться перед *ні:* Неможна жалуватися на нікого (Ґеземан: Утеча 70).

Прислівник *скільки не* може бути тільки в перечному реченні, цебто в реченні, що має *не* при присудкові: Скільки я *не* просив його, нічого *не* випросив. В реченні не перечному ставимо саме *скільки*, без *не*. В „Апостолі черні" О. Кобилянський ст. 81 недокладність: „Кілько разів я *не* наказував, щоб мені про все здавали звіти", а треба: „Скільки разів я наказував, щоб мені про все здавали звіта.

Коли в перечному реченні повторюється єднальний сполучник *і — і*, то в українській мові (як і в інших слов'янських) його тут звичайно зміняємо на *ані — ані* або *ні — ні*. Напр.: Не знав цього *і* ти, *і* брат твій = Не знав цього *ані* ти, *ані* брат твій.

Частка або сполучник *ні* — це не перечка *не*. По своїй природі *ні* має кілька значень: 1) це сполучник *і* або *ані:* Нема *ні* (= ані, і) гроша; 2) визначає побільшення, частоту того, про що говориться: Скільки я ні ходив (= хоч я багато ходив), не застав його. Ось приклади з „Кобзаря": Вона все ходить, з уст ні (= ані) пари 3, Нема ні (= ані) слова 77, Ні (= ані) слова не чуть 79, Ні (= ані) душі живої не осталось 102, Ні хати, ні поля 193. Або: Скільки я ні (= багато) просив, не випросив.

в. Речення питальне.

Коли ми в реченні про щось запитуємо, таке речення зветься питальним: За що ж кара? За що мені муки? Кому я що заподіяв? Шевч.

Питальне речення має три характерні ознаки: 1. питальну інтонацію, 2. питальні слова на початку речення й 3. змінений словолад.

Найголовніша ознака питального речення — питальна інтонація. Ця інтонація така помітна, що слухач пізнає її відразу; найбільша її ознака — помітне підвищення голосу на кінці речення, що ми й зазначаємо питальником. Питальна інтонація буває найрізнорідніших відтінів, залежно від чого міняються й відтіні самого питального речення. Зазначити ці інтонаційні відтіні на письмі ми ніяк не можемо, бо на всі їх маємо тільки одного знака, — питальника (?).

Питальній інтонації завжди супроводять питайні міміка та жест. Міміка при цьому сильно виявлена й буває найрізніша не тільки в грі лицевих м'язів, але й у погляді очей, — все залежно від змісту питання. Жест спокійний, напр. кивок головою, а часом нахил тулуба вперед, коли ми сильно зацікавлені відповіддю. Цікаво, що при питальному реченні ми часто робимо притакуючий або перечний жест головою залежно від того, якої відповіді сподіваємось, чому супровадить і відповідна інтонація; зробити таке попереджуюче зазначення відповіді в мові ми маємо не багато засобів, крім *не*: Ти це зробив? Ти цього не зробив?

Друга ознака питального речення це те, що воно звичайно має на самім початку своїм або питальні частки *(чи, хіба),* або питальні займенники чи питальні прислівники (котрий, який, хто, що, як, коли, де, куди, чого, чом і т. ін.). Напр.: Чого ти сумуєш? Де ти взявся? Що ти робиш? Чом вас лихо не приспало? Шевч. Чи довго ще кривді і ґвалту тлумити святе наше право розвою? Стар. Невже не одної ми матері діти? Стар. Де ти в світі подінешся з малим сиротою? Шевч. Котрий з вас піде?

Підкреслю тут, що питальне *чи* в українській мові завжди розпочинає речення, давнє *ли* (тепер у мові російській) було постпозиційне, ставилося по першому слові речення: *чи* ти підеш? (рос.: Пойдешь ли ты?). Такі ж частки відомі й мовам стародавнім, і вони так само висувають їх на початок речення. Напр. у мові давньоєврейській питальна частка ha = *чи* завжди розпочинає речення: Чи (ha) ще батько мій живий? Буття 45. 3. Див. вище, словолад часток.

Питальне речення було вже в прамові, а головною ознакою його була пи-

тальна інтонація. Питальні слова появилися трохи пізніш, та вони й не грають найпершої ролі в цім реченні, бо нерідко можуть і опускатися зовсім. Напр. у Шевченка: Не журиться Катерина? 14. Холоне? 77, Скажеш, шельмо? 77.

Третьою ознакою питального речення є те, що воно звичайно має виразно змінений словолад, — наперед речення висовуємо головно те слово, про яке питаємося, — інтонаційний притиск на це слово робимо такий, що звичайно міняємо традиційний словолад членів речення й підкреслене слово ставимо на початку речення, напр. у Шевченка: Кому я що заподіяв? Кого, лютий кате, кого ти катуєш? 139.

Висування питального слова на самий початок речення, — це питоменна ознака вже стародавніх мов. Так, в давноєвр. Біблії знаходимо: Кн. Буття 47. 15: Нащо нам умирати? Вихід 2. 20: Чому ви покинули того чоловіка? 4. 2: Що то в руці твоїй? Пс. 101. 2: Коли (mataj) прийдеш до мене?

В питальнім реченні питання міститься або в цілім реченні, або в окремім питайнім слові. Коли сила питання в окремому слові (*Де* він?), то ми це слово сильно підкреслюємо інтонацією, але ця інтонація не так сильно підноситься в кінці речення, як при реченні цілім питальнім (Чи він уже прийшов?).

Коли на питальне речення може бути дві відповіді: *так*, *ні*, таке речення звемо сумнівним. Напр. Чи ти вже написав листа? Інтонація цього речення виразно інша від такого, де цього сумніву нема: Де живе сестра? Ці сумнівні речення можуть бути й без питальної частки: Написав уже листа?

З самої своєї істоти питальні речення, як емоціональні, звичайно речення короткі, або й дуже короткі, коротші, скажемо, за речення оповідні. Відповіді на питання ще коротші, бо звичайно в наших буденних розмовах при відповіді опускаються всі члени запитання, через що відповідь найчастіше висловлюється одним словом, -- головним словом запитання, чи ствердженням або запереченням.

В українській мові, як і в інших мовах, часті речення з подвійним запитанням: стверджуючим і заперечним. Напр.: Витримаю чи не витримаю? Ці речення мають свою інтонацію, значно ослаблену на кінці.

Питання може бути риторичним, цебто таким, що не звернене до присутньої другої особи, таким, що на нього не чекається негайної відповіді, бо ця відповідь довга й її дає сам автор. Риторичні питання — окраса поетичної мови, й вони відомі нам з пам'яток найдавніших, напр. із Біблії. В наших пам'ятках не мало цих форм із давнього часу, напр. у Слові о п. Ігор. XII в.: „О вѣтре-вѣтрило, чему, господине, насильно вѣеши? Чему мычеши хыновьскыя стрѣлкы на своєю нетрудною крилцю на моєя лады вои? Чему, господине, моє веселіє по ковылію развѣя?“ Пор. з цим поетичну мову Псалтиря, переповнену такими запитаннями. Риторичні питання завжди значно довші за звичайні.

На закінчення подам ще кілька вияснень про знаки розділові в питальних реченнях, що зв'язане з питальною інтонацією та павзою по такім реченні.

По знаку питання пишемо велику букву тільки тоді, коли цей питальник заступає крапку (бо повна павза); коли ж він заступає тільки перетинку, тоді по питальнику можна писати й малу букву, напр.: Все розберіть та й спитайте тоді себе: що ми? чиї сини? яких батьків? ким, за що закуті? Шевч.

В кінці непрямого питання, цебто питання, висловленого підрядним реченням, ставимо знака питання тільки тоді, коли головне речення є речення питальне: Чи ти не знаєш, куди пішов брат? Коли ж головне не питальне, а оповідне, тоді по непрямім питанні ставимо крапку: Мама запитали, куди пішов брат.

По тих питальних реченнях, що в них висловлюється велике здивування, ставимо знака здивування (на жаль, не маємо для нього окремої форми), цебто питальника з окличником: Чому не йде апостол правди і науки?! Шевч.

Іван Огієнко.

Чотири поемі Лесі Українки.

(Докінчення).

IV. Віла-посестра.

Як почула те стогнання віла: —
„Ох і леле![14] голос побратима!...“
Добуває віла запоясник[19],
мур довбає, твéрдий камінь креше,
пробиває шпарочку вузеньку,
подає до побратима голос:
Не клени мене, коханий брате,
зглянсь на Бога й на святого Йвана!
Я ж тебе не зрадила, єдиний,
зрадив нас обох мій кінь крилатий.
Розрубав на крилах пута ворог —
кінь шугнув зо мною попід хмару.
Свідчусь Богом, я того не хтіла!
Ось я тут стою коло темниці,
я прийшла тебе порятувати“.
Обізвався побратим до віли:
„Щира дяка, любая посестро,
що прийшла мене порятувати.
Шкода тільки — вибралась пізненько,
десь для турків довго чепурилась!“
Облилося кров'ю серце вілі:[20]
„Побратиме, зглянься на Божу ласку!
Якби ти мене тепер побачив,
не сказав би[21] — віла чепурилась...“
Тут лагідно бранець їй промовив:
„Помирімось, любая посестро!
Що минуло, того не вернути,
а мене вже ти не порятуєш.
От, спасибі, шпарку прорубала,
хоч побачу промінь у темниці,
поки Бог до себе прийме душу,
Ох, коли б вже Він прийшов скоріше![22]
Десь про мене тут і смерть забула...“
Знов до нього віла промовляє:
Не кажи так, милий побратиме,
бо живий живе гадати мусить.
Варта спить, на вулицях безлюдно.
Я віконце ширше прорубаю,
я спущу тобі намітку білу,
ти по ній дістанешся до мене.
Тільки свисну — миттю кінь прилине.
За хвилину ми вже в горах будем“.
Обізвався побратим до віли,
промовляє, мов ножами крає:
„Що минуло, те вже не вернеться[23],
бо нема для мене волі в горах.
Вже мені сириця тіло ззіла,
а залізо кості перегризло,
а темниця очі помутила,
горде серце висушив той сором,
що зламав я сам почесну зброю[24],
і живим до рук віддався туркам.
Вже мені тепер життя немиле,
чи в темниці, чи на вільній волі“.
Ще до нього віла промовляє,
ще востаннє заклинає Богом[2]: —
„Я сама спущуся у темницю,
я таки тебе врятую звідти.
Аби нам дістатися у гори,
я тебе там вигою, мій брате.
Я ж недармо віла-чарівниця —
вмію гоїть всі юнáцькі[25] рани“.
Та на теє побратим до віли
не говорить, тільки словом стогне:
„Шкода праці, любая посестро!
Не з юнацьких[25] ран я погибаю.
Хоч іди, поглянь сама на мене,
та й рука не здійметься, щоб гоїть.
Якщо ти мені посестра вірна,
то зроби останнюю послугу:
одбери мені життя, чим хочеш,
аби то була почесна зброя[24],
поховай десь тіло це стражде́нне,
щоб над ним злий ворог не знущався.
Коли ти мені цього[18] не вчиниш,
то таки зрадливе в тебе серце“.
Заридала, затужила віла,
закувала, як зозýля[26] сива:
„Що ти кажеш, побратиме любий?
Чи рука ж моя на те зведеться?“
Тут озвався побратим до Бога:
„За що, Боже, покарав так тяжко,
що не дав юнака[25] побратима,
а судив посестру — цюю вілу?
От тепер я помочі не маю,
тільки маю жалощі дівочі.
Чи й без них мені не досить жалю?“

---

[19] Запоя́сник — запоясний ніж.
[20] Так ліпше, ніж: у віли.
[21] Не пишіть часток *би*, *б* разом зо словом!
[22] По-літературному тільки: скоріше, по-місцевому — скорше.
[23] Вернути що: Він верне позичку; вернутися (а не вернути) самому до дому.
[24] Зброя, а не збруя.
[25] Юна́к, а не молодець, юна́цькі, а не молодецькі.
[26] Літературне тільки зозýля, місцеве зазуля.

Вже не мовила ні слова віла,
лиш махнула білим завивалом.
Спалахнула ясна блискавиця,
послі́пила всю турецьку варту,
пропалила всі темничні двері,
просвітила вілі шлях до брата.
Тільки раз поглянула на брата
віла біла — і замерло серце.
Не юнак[25] лежав там молоденький,
тільки дід старий, як голуб сивий,
ввесь потертий сировим ремінням,
а крізь рани жовті кості світять.
Він не встав назустріч вілі білій,
тільки стиха брязнув кайданáми.
Знов махнула віла завивалом,
освітила ясно всю темни́цю.
„Ось я тут, поглянь на мене, брате!“
Обізвався бра́нець[27] ледве чутно:
„Не добачу — потьмарились очі“...
І здавила груди віла біла,
щеб не трісло серце з туги-жалю,
не могла здобутися на слово,
тільки ледве здобулась на посвист,
щоб коня прикликати до себе.
Миттю кінь почув той тихий посвист —
от він вже на брамі камінь креше.
Узяла на руки віла в'язня,
садовить в сідло поперед себе.
Побратим же не сидить, як лицар,
а тремтить і гнеться як дитина,
і квили́ть, і стогне, й вілу просить:
„Не неси мене високо, сестро!
Серце мліє, моторошно, жáско![28]
Ох, лиши мене в темниці краще!..“
Стиха, стиха віла промовляє,
мов з-під каменя виходить голос:
„Прихились до мене, побратиме,
я тебе піддержу, ти не бійся“.
Обняла посестра побратима,
Тож лівиця щільно пригортає,
а в правиці запоя́сник[19] блиснув,
та й убився так глибоко в серце,
що порвав би дві житті відразу,
якби віла смертною вдалася.
Але віла при житті зосталась,[29]
тільки серце кров'ю обкипіло.
Кінь крилатий кров почув гаря́чу[30],
знявся в гóру[13], мов кривава[31] іскра,
і помчавсь далеко, в дикі гори,
та й спинився там на полонині,
став копати суходіл копи́том,
за хвилину вибив чорну яму.
Тут з коня злізає віла біла
і здіймає свого[18] побратима,
завиває у намітку білу
і кладе на вічний сон у яму.
Ще ж із ним ховає запоясник,[19]
щоб[32] не йшов на тóй світ безоружний.
У припóлі[33] чорну землю носить,
насипа могилу якнайвище,
аж гора до неба стала ближча.
Поховала віла побратима,
сіла-впала на коня й гукнула:
„Ой, неси мене, неси в простори!
Туга чавить! Серцю тісно в грудях!“[34]
Кінь злетів високо, аж за хмари —
хоче дать простору господині.
Погребовий спів заводить віла, —
люди кажуть: „Грім весня́ний чутно“.
Сльози рóнить віла в лютім горі, —
люди кажуть: „Це весня́ний дощик“.
Ходять в горах світляні весéлки,
по долинах[35] оживають ріки,
в полонинах трави ярі[36] сходять,
і велика понадхмарна туга
нам на землю радістю спадає.

Леся Українка.

---

[28] Жáско — страшно.
[29] Пишемо: послати, посланець, зостатись, позостатись.
[27] Брáнець — полонений.
[30] Гарячу, а не місцеве арх. горячу.
[31] Пишемо тільки кр*и*вавий, а не: кровавий, кирвавий.
[32] Ніколи не пишіть і не говоріть рос. і арх. *щоби*, а тільки наше *щоб*.
[33] Припола — край поли.
[34] В грýдях, а не за рос.: в груді.
[35] По долина*х*, а не: по долина*м*.
[36] Ярий — весняний.

Мова наших часописів.

Мова щоденника „Діло“.

Із усіх наших часописів найчистішу літературну мову має безумовно найстаріший наш щоденник „Діло“. З кожної статті його видно, що над її зовнішньою мовною формою добре попрацював мовний коректор, і що взагалі Редакція пильнує друкувати свого щоденника доброю й добірною літератур-

ною мовою. І в цьому відношенні Редакція багато здобула, — „Діло“ тепер залюбки читатиме й наддніпрянець, що місцевої „галицької мови не знає. Це великий поступ у нашій духовій культурі, — найцінніше гасло: „Для одного народу — одна літературна мова“ уже глибоко проводиться в життя.

„Діло“, напр., завжди звертає пильну увагу на нові форми сприкметникованих дієприкметників й добре пише: Вирішна (а не: вирішуюча) роля в майбутній війні, Співвирішний чинник, Невилічна (а не: невилічима) недуга, Травлінна енергія, Ворушна бібліотека, Рішальна (а не: рішаюча) хвилина, Рішальна сила, Задовільне (а не: задоволяюче) порозуміння, Переконливий (а не: переконуючий) аргумент і т. ін. Правда часом знаходимо й недогляди, напр. ч. 216: Привітає повернувших (тих, що вернулися) з Америки.

Не боїться „Діло“ вжити новотвору чи взагалі рідкого слова, напр.: Продавачка ледви втекла, Підготова до конфлікту, Телефонічні слухальця і т. ін.

Звичайно вживає загальноукраїнських літературних форм, хоч вони незнані в Галичині, напр. часто пише в прикметниках *-ній* (при західньому *-ний*), душити (зах. дусити), порівняння (зах. порівнання), рівняти (зах. рівнати).

Але при гарячковій праці в щоденнику трудно за всім доглянути, а тому в „Ділі“ часом знаходимо й місцеві слова та місцеві форми. Подаю деякі локалізми, що їх я знайшов у числах за початок жовтня 1938 р. В дужках подаю форму літературну.

Архаїзми-русизми все ще не виводяться з мови нашої преси, не рідкі вони й у „Ділі“. Напр.: Появилися вістки, *будьто* би (ніби то, рос. будто бы), Вчора *вечером* (ввечері; рос. вечером), *Гляділа* (дивилась) на Закарпаття, Торкнувся *мимоходом* (мимохідь, між іншим, принагідно, побіжно), Т-во почало *оживлену* (жваву, пожвавлену, рос. оживлённую) акцію, Наші *питомці* (вихованці, рос. питомецъ), Повість про *питомця* (вихованця), По слова*м* (по слова*х*; арх. і рос.: по слова*м*), *Постепенно* (ступнéво, поступóво, поступінно, поволі, повільно, помáлу, звільна, прокві́льно; рос. постепéнно), Мусів іти *постепенно*, Хід гри *постепенно* був щораз слабший, *Свобода* (воля; рос. і арх. свобóда) преси, *Чим* певніше будуть триматися, *тим* (що-то; рос. чѣмъ — тѣмъ) і т. ін.

Пора б уже вивести з нашої преси рос. і арх. *щоби*, бо українська мова знає тільки *щоб*. В ч. 209 „Діла“ читаю: „Кілька літ тому *взад* така людина викликувала“, це русизм: Нѣсколько лѣтъ тому назадъ, по-українському без *взад*: Кілька літ тому людина викликувала.

Як і в кожнім західньоукраїнськім виданні, немало в „Ділі“ полонізмів, або перекладених з польського виразів (кальок). Напр.: Боронили цілости (цілість) держави, *Випосажити* трамваєві вози *у* спеціяльні уладження (забезпечити трамваї особливим урядженням), Партія зголосила *внесок* (пропозицію, предложення, подання, внесення, проєкт; або: партія запропонувала, подала думку), Він *довершив* (зробив, учинив) рекордового обчислення, Вони *довершували* (робили) несамовитих речей, Щоб не забути *засобитися* (придбати що, запастися чим) в льос, Воєнний настрій *змагається* (збільшується, росте) у Франції, Кидають *за* людьми (на людей) каменюками, *Налог* (нáвичка, звичка, хвороба) морфінізму, Уряд *обняв* (перейняв, узяв, забрав) владу, Німці *обіймуть* (візьмуть, заберуть, переберуть у своє посідання (власність, володіння), Корабель розбився *до* берегу (об беріг), Польща симпатизує *з* мадярськими домаганнями (П. сим. мадярським домаганням), Любов батьківщини (Л. до б.), Любов рідною краю (Л. до р. кр.), Панує слухняність законів (П. сл. до з.). і т. ін.

Уся (не: ціла!) західньоукраїнська преса зловживає словом *цілий*, уживаючи його за польським całу замість *увесь*: Пошесть лютує в *цілій* (в усій) Польщі, Він *цілий* (увесь) тремтить і т. ін.

Ніхто не вживає тепер польсько-російського *котрий* у побічних реченнях. У „Ділі“ ч. 217 недогляд: Відбулося засідання, на котрім (що на ньому, на якім, де) вирішено.

В українській мові в складених числівниках узгоджується зо своїм іменником тільки остання цифра: Він має 42 роки, Числа мали 21 цифру, а „Діло“, як і вся зах.-укр. преса, спольська пише: Він має 42 років, Числа мали 21 цифр.

Часом, як недогляд, можна знайти в „Ділі“ і місцеві західньоукраїнсьчі слова та форми. Напр.: Колісцятко (літературне: коліщатко), конфлікт торкатисьме (торкатиметься, *-ся* в літ. мові на кінці слова), Поверх міліон (більше, поверх мільйону) мадярів, Осінна (осіння) погода, Жрець святої *полумені* (святого полум'я) життя і т. ін.

Літературна мова не знає *зі*, знає головно *з*, *із*, зо. Перед словом, що починається на *з*, *с*, *ц*, *ш*, *ч*, *ж* ліпше б уживати тільки *з* : *з* собою, *з* законом, *з* церкви (а не *зі*).

Перевести — це знищити: Перевів штани, нічого не лишилось! „Діло„ пише 215: „Професори *перевели* низку дослідів“. Треба: провели, бо „перевели“ — це знищили.

Більшість наших видань пише вже тільки державницьке: *в* Україні. В нашій мові закон: про державу говоримо *в*: в Німеччині, в Польщі, в Росії, про недержаву *на:* на Буковині, на Волині. Ось тому пора вже забути васальне *на* Україні, а вживати тільки державницького *в* Україні. „Діло“ пише тільки: *на* Україні, цебто так, як пишемо: *на* степах, на диких полях. При докладнім окресленні ми завжди говоримо *в*, при недокладнім *на*, напр.: *в* хаті *на* покуті, У Києві *на* Подолі й т. ін. Думаю, що вже помер навіть вираз: *на* Карпатській Україні, а мусимо вживати тільки: *в* Карпатській Україні. Про форму *в* Україні“ див. „Рідна Мова“ 1933 р. ст. 217, 1934 р. ст. 171, 1935 р. ст. 67-72, 1936 р. ст. 40, 115-117, 141-142, 284-285, 431, 521, 538, 564-5, 1937 р. ст. 42-43, 188, 238.

Деякі розбіжності правопису „Діла“ з правописом т. зв. академічним варт би конче припинити. Напр. „Діло“ пише: тр*е*вати, кр*о*вавий, іс*т*нує, ри*с*ька лінія, вт*і*кла, р*і*чей, Черн*и*гів пішла би, а треба писати: тр*и*вати, кр*и*вавий, існує, ризький, вт*е*кла, р*е*чей, Черн*і*гів (старе: Чернѣговъ), пішла б.

Переживаємо час, коли вся українська молодь учиться рідної мови тільки з припадкової книжки та з преси. Шкіл з рідною мовою тепер так мало, що про них і згадувати не доводиться. А коли так, то це накладає потрійний обов'язок на наші видавництва та на нашу пресу якнайбільше дбати про чистоту мови своїх видань.

Іван Огієнко.

Статистика наголосів в українській мові.

З учнями 3. класи української державної гімназії робив я в минулому шк. р. вправи в досліджуванні українського наголосу. Учні підбирали собі окремі слова з книжок або з пам'яти, одні складали списки окремих слів, інші писали короткі оповідання, або переписували поодинокі виїмки з книжок та досліджували наголос. Цей дослід мав виявити, який наголос виступає в нас найчастіш, який рідше, а який найрідше. Розуміється, що треба було зазначувати літературний наголос, а не галицький (бéру, зроблéний), чи говірковий (напр. бойківський: пóтік, вóда, або перемиський: знáкомий, черéвики, пúроги, батькó й ін.), тому теж учні користувалися доступними їм словниками, головно Словником місцевих слів проф. І. Огієнка, моїм українсько-польським Словником, а часом „Словарем укр. мови“ Б. Грінченка.

Ці статистичні досліди цікавили учнів і дуже їм подобалися, бо вчили їх, як можуть вони робити легкі мовні досліди й як доходити до висновків, а крім цього поглиблювали загальне знання української літературної мови.

В подробицях праця учнів виглядала так: учні списували групи слів відповідно до їх наголосів на першому, другому, третьому, четвертому й ін. складах від кінця і в кожній групі зазначували головно іменники, дієслова й інші частини мови, а прикметники одні учні зазначували окремо, а другі втягали їх до рубрики „інші“. Таким чином пізна-

вали теж, яких частин мови вживаємо найбільше й яке їх взаємне відсоткове відношення.

Усіх слів розглянено 1850 і їх розміщено в поодиноких групах, при чому не зазначено безнаголосних слів (енклітик). Їх розміщення і відношення з'ясовує нижче подана статистична табличка:

Слова з наголосом	Іменники		Прикметники		Дієслова		Інші		Разом	
	скільк.	%	скільк.	%	скільк.	%	скільк.	%	скільк.	%
на I. скл. з кінця	282	51·93	34	6·26	135	24·86	92	16·95	543	29·35
„ II. „ „	428	47·25	142	15·68	220	24·27	116	12·8	906	48·98
„ III. „ „	132	39·88	39	11·78	123	37·16	37	11·18	331	17·90
„ IV. „ „	7	12·07	2	3·45	48	82·76	1	1·72	58	3·13
„ V. „ „	—	—	—	—	12	100	—	—	12	0·64
Разом	849	45·89	217	11·72	538	28·97	246	13·29	1850	100·00

З цієї таблички бачимо, що в нашій мові переважає наголос на 2 складі від кінця, бо досліджені з цим наголосом слова займають аж 48·98%, а це майже половина всіх слів. Далі йдуть слова з наголосом на першому складі з кінця, що виносять 29·35%, це зн. третина всіх слів. Меншу скількість займають слова з наголосом на третьому складі з кінця (= пропарокситона в грецькій мові), що їх налічено 17·90%, а це менш, ніж п'ята частина всіх слів. Дуже мало слів є в нас з наголосом на 4 і 5 складі з кінця[1] (3·13% + 0·64%) і то здебільша дієслова, при чому завважуємо цікаве явище, що це дієслова зворотні (опра́вдуватися, гото́витися), або дієприкметники пасивні чи дієйменники наворотних або повторних дієслів (поперев'язувати, поперекручувати, попереставлювати). Одночасно бачимо теж, що в нашій мові, як зрештою й по інших мовах, маємо найбільш іменників (45·89%), цебто майже половина, далі дієслів більш як четвертина (28·37%), прикметників більш як 10-та частина, а інших частин мови 13·29%. Розуміється, що ці висновки тільки приблизно вірні, бо використаний матеріял ще замалий і не всебічний, щоб висновки визнати за обов'язкові й непомильні.

Перемишль. Євген Грицак.

[1] Дуже рідко буває в нашій мові наголос на 6 і 7 складі від кінця. Один дослідник подає, як приклади на це тільки говіркові форми: ви́плакалисьмося з ви́хованочкою (6 склад) і ви́говорилисьмося (7 склад). — Пор. Д-р Володимир Охримович: Наголос в українсько-руській мові. Львів, стр. 4.

Недуги мови.

8. Приріст язика.

Це недуга, добре знана нам зо щоденного життя, що (подібно як хорея) зазначується в мовній ділянці небажаними об'явами. Приріст язика (анкилоглоссія) виступає в малих дітей, і коли злегковажити цю органічну ваду, тоді дитина довший час не виявляє жодного зацікавлення до мови. Коли ж і пічне наслідувати мовно своє оточення, так її вимова незугарна, а інколи навіть трудно зрозуміла. Щоб устерегти дитину перед таким лихом, матері заглядають їй в уста звичайно десь коло 8-го місяця життя. Чинять так головно тоді, коли дитина не виявляє зацікавлення мовою.

Приріст язика — це річ не грізна, і дрібна операція його усуває. Та тільки лікар може й повинен її зробити. На нещастя, у нас займаються підрізуванням язика також знахорі й баби-шептухи. Головно діється так по селах. У висліді неодна дитина сходить через те пе-

редчасно зо світу, а чимало із-за ушкодження язика на ціле життя стають мовними каліками.

Щодо вимови, може спричинити каліцтво ще притуплений слух, бо тоді дитина не вичуває як слід модуляції голосу тих, що вчать її говорити. На це теж треба звернути матерям бачну увагу, і коли завважать у своєї дитини цю хибу, тоді обов'язані лікувати дитячий слух, чи старатись говорити до такої дитини голосно й дуже виразно.

Недавно доводилось читати в „Українських Вістях" у статті п. з.: „Наша пребагата мова" такі слова: „Знаю ві Львові молодого хлопця, десь біля 25-27 літ. А мова — один жах! Шипить, шкварчить, плюється, крекче, присвистує... Від природи мусить мати непоганий голос, бо звідки ж час від часу прориваються в його „шкварчанні" повнозвучно-металеві звуки?"

Автор гадає, що причиною тут „тільки мовна неохайність. Він говорить дуже швидко. Коли говорить, то не пильнує розділових знаків" і т. д.

Безумовно те, що назвав автор мовною неохайністю, дуже важлива причина. Наука вимови є неменш важлива, як наука мови. Але найбільше необхідні добрі зразки вимови, і завзяті вправи в вимові для тих, що мали приріст язика, виявили ослаблення слуху, або належать до гурту нервових людей. Бо мовна неохайність буває чи то вислідом повного мовного занедбання, чи ти виступає на підложжі деяких хиб мовних органів та тих змислів, що беруть участь у відчуванні мови. Та людина, що має добре наладнаний слух, що в неї здорові мовні органи (зовнішні й внутрішні) навчиться скоро й легко доброї мови й вимови без великих зусиль. Потрібні їй тільки добрі зразки. Інша справа в тих, що терплять на сякі чи такі хиби мовної апаратури. У них дуже легко виявляється мовна неохайність навіть тоді, коли вони мають добрі зразки мови й вимови. Таких треба лікувати, і то не тільки педагогічно, але й тілесно, фізично.

До мовної неохайности можна прирахувати ще таких, що майже за кожним словом додають якусь фразу чи зайве слово, як от: „пане добродію (що зливається в якесь „пундію"), „значиться", „альбовім" і інші мовні дивогляди. Звичайно свідчать вони про психічне незрівноваження, й такі люди зовсім непотрібно зраджують свою психічну меншевартість. Позбутись такої недомоги можна, — треба тільки в початках лікування говорити поволі, й постійно пам'ятати про необхідність вистерігатися навичної фрази. По якомусь часі такий навик зникає майже безслідно, й тільки в хвилинах надмірних зворушень може інколи виявитися знов.

9. Афонія.

Афонія або безголосся має свої причини в ушкодженні голосових струн, звичайно в їх згрубінні. Найважчий об'яв цієї недуги називають апситерією, тобто по-нашому „неможністю шептати".

Афонію та апситерію нагадує трохи хрипка, вона звичайно також буває вислідом погрубіння голосових струн, що його спричинює простуда. Але хрипка здебільша проходить по якомусь часі безслідно. Коли ж із-за деяких причин залишається настало, тоді вона переходить ув афонію або апситерію. Недужий говорить тоді постійно придушеним голосом, часами тільки шепотом, а в апситерії не може навіть шептати.

На цьому кінчаємо опис недуг говореної мови[1]. Але відомо, що побіч цієї маємо ще іншу мову, — мову письма.

В цій мовній ділянці також виступають різні хоробові об'яви, при чому не завжди стрічаємо згоду між недугами тієї й останньої. Це зазначено вже при описі афазії. То ж з черги присвятимо трохи уваги також недугам письменної мови.

Каліш. М-р П. Кривоносюк.

[1] Див. „Р. М." за попередні роки.

Рідна мова.

Братам у Наддніпрянщині.

Воскресла, воскресла із гробу вона,
Мов сонце засяла: вільна, чарівна!...
Хай ворог кайдани готує в тюрмі,
Нехай палить села, волочить людьми, —

Не вб'є ворог духа степо́вих синів,
Не зломить нам мови дідів і батьків!
Тож гімн рідномовний співайте, брати,
Поможе нам мова до волі дійти!

Бо чую, що сурми ізнов гомонять
І кличуть у похід козацькую рать.
Не спіть, прокидайтесь, щоб знав увесь світ, —
Нам мова приносить Новий Заповіт!

Лесь Дичук.

Життя слів.

Матеріяли до етимологічно-семантичного словника української мови.

Тала́н — доля походить від грецького τάλαντον, що мало кілька значень: 1) вага до важення, 2) вага — кількість, 3) грошова одиниця = 60 мін; через те, що перше зна́чення — вага, то вже в греків τάλαντον стало визначати й „долю“. Ст. сл.: талантъ „долі“ ще ніколи не визначало, — це зна́чення розвинулося пізніше. Але зна́чення талантъ як „збільшення духових сил людини“ відоме вже з найдавніших наших пам'яток. Так, у житті Феодосія вже читаємо: Божия талан'та оумноживъ. Цікаво. що в українській мові дуже поширена форма „талан-доля“; так, у „Кобзарі“ Т. Шевченка маємо: Талан-долю слали 153, Талан-долю та весілля з воску виливала 203. От і талан, от і доля 231. Знає наша мова ще й дієслово „таланити“: Йому таланить = йому ведеться, має талан, успіх.

Та́то (давніше — та́та) — праслово, загальнослов'янське, повстало з дитячого лепетання, пор. баба.

Тета західньоукр., східньоукр. тітка, див. баба.

Тесля́р — праслово від „теса́ти“; ст. сл. тесла особлива сокира, тепер тесло́. Часте в нас слово, широко розгалужене: теслі́ця, тесло́, теслюва́ти, те́слятесля́р, тесля́рство, тесля́рський, теслярува́ти.

Тиждень на початку визначало: „той же день“ за сім день, а потім — міра семи день (сідмиця), що повторюються в тім самім порядку. Вдавнину був вказівний займенник „тый“ (той) або „тый же“ (той самий), відомий добре в староукраїнській і староросійській літературі, напр. ув Єфремівській Кормчій коло 1100 р. читаємо: Тый день да хранять. Займенник „тий“ зам. „той“ відомий і в мові українській ще й тепер, див. його в Словнику Б. Грінченка IV. 260. — Встаровину писали: „тыйжедень“, „тыйдень“, „тыжьдень“, цебто етимологічно, й змінювалися обидві частині слова. Напр. Судомирська присяга 1389 р.: Дана єсть у недѣлю у тыйжедень по Великомъ дни. Коломийська грамота 1398 р.: А писанъ листъ у Коломыи у тыжьдень по ст. Махаилѣ. Литовська Метрика т. 195, 1510 р.: Мы казали єму поставити за тыйдень 8, Казали єсмо заплатити за чотыри недѣли по семой суботѣ в тыйдень 1. Книга Володимирська 1582 р.: По два дни въ тыйдень 113. В Учительній Євангелії 1637 р. вже маємо сучасну форму: тыждень 81. Проф. Лось (Сложныя слова въ польскомъ языкѣ, 1901 р. ст. 38-39) твердить, ніби „тиждень“ появився найперше у хорватів чи в словинців, і вже звідти поширився до чехів, а від них до поляків. А в „Сборник в честь акад. А. Соболевского“ 1928 р. ст. 354 проф. Лось знову твердить, ніби „тиждень“ непраслов'янське слово, а до мови укра-

їнської прийшло з польської; доводить це тим, що вищеподані грамоти писані під польським впливом. Чи то так, трудно твердити, бо в Коломиї в XIV в. особливого впливу польського не було. Крім цього, це слово добре знане й у грамотах молдавських, де вплив український все був великий. Про слово „тиждень“ див. іще статті: T. Lehr-Spławiński: O pochodzeniu wyrazu tydzień, „Język polski“ 1928 р. ч. 1 ст. 12-14; J. Obrębski: Jeszcze o pochodzeniu wyrazu tydzeń, там само ч. 3 ст. 68-71. — Те саме маємо й у мові польській: tydzień, чеській: týden, словінській: teden і лужицькій. Щодо зникненоя *й* в „тиждень“, пор. добридень, добривечір, злидень, торік, станя, копіка й т. ін.

Слов'янські назви днів тижня відомі ще з VIII-IX віку, цебто з часу першого запровадження в нас християнства. У всіх слов'ян назви однакові; перше повстали вони, здається, в Моравії, а звідти вже поширилися по всій слов'янській території. В основу назов покладено „неділя“, щоб уже тим самим дати новоохрищеному народові заповідь: „не ділай“ цього дня. А дальшим дням дано тільки лічбову їх відлеглість від неділі: „понеділок“ день по неділі, „вівторок“ (в Галичині старша архаїчна форма „второк“) — вторий, другий день по неділі (див. „Рідна Мова“ І 182-183), „четвер“ — четвертий день, „пятниця“ — пятий день по неділі. Субóта походить від давньоєврейського šabbat — перерва (й спокій) від праці; пор. šavot — перервати працю; пор. новоєврейське ševita — страйк (в давньоєвр. мові чергуються *b-v*, а *š* греки віддавали через *s*, бо *š* не мали). Пор. Вихід 31.17: „Шість день робив Господь небо та землю, а дня сьомого перервав (šavąt) та відідхнув“. На „тиждень“ євреї казали šavua — сідмиця, сімденний час, а пізніше šabbat субота стало визначати й тиждень, як старе „неділя“, теперішнє рос. „недѣля“. Слов'яни свою суботу мають уже від грецького літературного Σάββατα (звідси, напр., польське sobota) або від гр. народнього Σάμβατα, звідси старослов'янське сѫбота і наше субота. „Середа“ — це чи не дослівний переклад німецького Mitwoch, — середина тижня, вказівка, що німецькі місіонери допомагали таки слов'янам встановляти тижневу термінологію. Правда, „середа“, як середина тижня (святкові дні — неділя й субота — на увагу не бралися), могла повстати й самостійно (пор. Ягіч: Історія славянской филологіи, ст. 706, 1910 р.). — Походження „тижня“ веде свій початок із найдавнішого часу, — ще від Біблії, на самім початку якої розказано про створення світу в 6 день і про перерву, відпочинок дня сьомого, — це й є основа першого тижня. Семіденний тиждень вдавнину був відомий тільки самим евреям, — інші народи мали інший поділ; і вже від евреїв семіденний тиждень поширився до всіх культурних народів. Крім цього, як знаємо, фази луни продовжуються рівно сім день, і тому лунний місяць природно поділено на чотири семиденних частини-тижні. Єгиптяни перші дали назви семи дням тижня за назвами семи планет, а від них ці „поганські“ назви поширилися й по романській Европі; в латинській мові це такі назви: Dies Solis, Lunae, Martis, Mercuri, Jovis, Veneris, Saturni. Костянтин Великий, зробивши християнство панівною вірою, перейменував dies Solis на dies Dominica, день Господній.

Іван Огієнко.

Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян[1].

Проф. д-р Іван Огієнко: ПОВСТАННЯ АЗБУКИ Й ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В СЛОВ'ЯН. „Бібліотека українознавства“ — видає проф. д-р Іван Огієнко. Томи 1-2. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві, 1937. Стор. 300, 8[8].

Ця книжка творить IV. том „Історії церковнослов'янської мови“ проф. д-ра Огієнка. Його видано в Варшаві 1927 р. літографічно (274 стор.) з додатком тієї ж історії польською мовою. Натомість студія, видана в 1938 р., це зовсім перероблена й значно доповнена праця невтомного дослідника історії української мови. Проф. Огієнко поділив свою студію на 5 частин, а то: I. Історія алфавіту давніх народів, II. Історія глаголиці, III. Кирилиця, IV. Оповідання ченця Хо-

[1] В місячнику „Дзвони“ (1938. року) появилася оця рецензія, яку й передруковуємо тут.

оброго про письмена слов'янські і V. Повстання слов'янської літературної мови.

В низці праць про історію церковно-слов'янської мови справа повстання азбуки й літературної мови слов'ян займає важне місце, й це саме питання досліджує науково проф. Огієнко на тлі загальної історії повстання алфавитів давніх народів. Автор послуговується багатьома працями щодо цього питання й подає в першій частині своєї книжки хронологічний порядок повставання письма з ідеографічною базою, цебто письма китайського, а далі спорідненого з ним клинуватого, що з нього виходить єгипетське. В дальшому ланцюзі розвитку письма стоять: фенікійське, давньоєврейське, грецьке, латинське, коптійське, готське, вірменське. Розгляд способів і метод повставання азбуки в окремих народів веде до ясних висновків: азбуки не творить одиниця, а загал; на повставання азбуки впливає народ із вищою культурою на народ із нижчою; найбільший вплив на оформлення азбуки, чи окремих знаків буков, мали греки на пізніші народи. Християнство в багатьох народів застало їх власне мало вироблене письмо.

Тому при твердженні про існування письма в слов'ян перед прийняттям християнства, що можна поперти логічними й історичними доказами, узалежнює проф. д-р Огієнко те письмо від грецького. Тут треба зачислити слов'янські руни, подібні до готських, що знаходяться на прильвіцьких фігурках, на мікожинському камені й на краківському медальйоні. Важне для історії повстання слов'янської азбуки карбування, що збереглося до сьогодні. Також намагається автор устійнити історію й термінології азбуки: буки, книги, письмена. — Далі для проф. Огієнка дуже важне й ясно доказана справа — це існування „руського" письма й „руських" перекладів перед Костянтином, впорядчиком слов'янської азбуки.

У другій частині обговорює автор історію глаголиці й студій над нею, а саме час і місце її повстання, старшинство над кирилицею, Кирилове (Костянтинове) авторство, джерела й первовзори. Зовсім слушно піддержує проф. Огієнко теорію старшинства глаголиці над кирилицею. Глаголиця саме має характеристичні риси старшого письма, таємного, що ховає в собі людську думку. Тому стоїть вона ближче до початків повставання письменних знаків.

Кирилове авторство глаголиці тим самим ясне, й проф. Огієнко приймає гіпотезу, що св. Кирило (Костянтин) упорядкував письменні знаки, які існували вже перед ним. Найважніший доказ для нашого вченого — оповідання ченця Хороброго. Воно ж виступає проти теорії повстання глаголицьких буков із грецької мінускули, еврейських і фінікійських знаків. Одначе сам проф. Огієнко, визначаючи, як місце повстання глаголиці Македонію, не певний у теорії про якісь слов'янські знаки перед Кирилом, що мали б бути первовзором глаголицького письма. Після цих роздумувань і теорій подає автор форми і взори давньої й теперішньої глаголиці.

Третя частина студії розглядає кирилицю, що повстала з унціяльного грецького письма в Болгарії за царя Симеона. Впорядкування кирилиці приписують св. Климентові, учневі св. Кирила. З-поміж кількох здогадних авторів кирилиці висуває проф. Огієнко гіпотезу про особу Климента, як автора цього письма. Кирилиця — це найпопулярніша й найбільше прийнята серед слов'ян азбука, що дала основи теперішньому новому письму слов'ян, гражданці.

Четверта частина обговорює оповідання ченця Хороброго про слов'янські письмена. Сама постать Хороброго майже легендарна, а щонайменше анонімна. На думку проф. Огієнка це єп. Климент з Македонії, що жив у IX-X ст. Його оповідання про слов'янські письмена забарвлене релігійною полемікою й політичними виступами проти ворожого наставлення до південних слов'ян в IX і X ст.; одначе це оповідання звернене не проти греків, а грекофілів-триязичників. Чернець Хоробрий боронить глаголицю, письмо свого вчителя Костянтина, проти латинських затій на грунті слов'янства. В цьому оповіданні знаходимо докази, що існувало в слов'ян письмо ще до Костянтина. Це письмо саме дає докази, коли впорядкував він своє письмо.

Зміст п'ятої частини — повстання літературної мови слов'ян, за яку треба вважати мову Костянтина, отже болгарську, наріччя македонське. Найдавнішу спільну мову слов'ян знаходимо в церковних книгах, переложених св. Костянтином. Досить великий спис книжок захитує певність, що Кирило — їх автор; він насуває думку про спільну працю св. Кирила та його учнів.

В славістичних дослідах є шість гіпотез про повстання церковно-слов'янської мови, а то: сербська, паннонська, моравська, болгарська, руська й гіпотеза штучного, тобто загально-слов'янського походження. Ця остання гіпотеза сама в собі штучна, бо важко припускати, що св. Кирило писав мовою спільною для всіх слов'ян. Важне тільки те, що в тодішніх часах болгарська мова, на думку проф. Огієнка найближча св. Кирилові, була більше зрозуміла для всіх слов'янських племен, як тепер.

Праця проф. Огієнка має багато (75) світлин із взорів письма від найдавніших часів до сьогоднішнього дня. Сама ж його студія — це велика й цінна синтеза дослідів над історією повстання церковно-слов'янського письма й мови. Оригінальні погляди автора — деякі влучні й слушні, а деякі не все видержують критику, головно в розділі про походження глаголиці. В праці подана при кожнім розділі дуже цінна література предмету, що орієнтує читача в джерелах і матеріялах для кожної ділянки. В. М. Л.

„Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян". Дістав я Вашу величну й многоцінну книжку: „Повстання азбуки"... Читаючи її, радію, що ми маємо таку працю. Ми горді, що Ви збагачуєте так нашу культуру, але рівночасно сумуємо, що доля не дала так, щоб наш народ міг належно віддячитися Вам за ваші труди. Дай Вам Боже ще багато літ пожити для культурної праці. Прийміть це скромне признання від щирого серця. 16.III. 1938. Севлюш, Вас. Ш к о б а, учитель.

Відповідь на запити наших Читачів.

Аматор-любитель (о. М. Бухович, у м. Березне на Волині). На переклад слова „аматор" ми не маємо усталеного слова. Старе було „любитель". Рос.-укр. академічний словник дає: „любитель, аматор, прихильник чого, охочий, охотливий до чого, залюбленик у чому". Із усіх цих слів найчастіше вживане старе наше слово „любитель", часте й „прихильник".

Вождь (Рашків, Лесь Дичук). Вдавнину було тільки вождь, і ця стародавня форма зосталася незмінна й дотепер по східньоукраїнських говорах, звідки тільки цієї форми вживає й мова літературна. Київська Академія Наук у своїх виданнях і словниках пише: вождь, вождя, вождеві і т. д. Навпаки, по західньоукраїнських говорах кінець цього слова *-жд* зовсім стверд, чому тут панує вожд, вожда й т. д.

Душо — душе (Проф. Б. Кобилянський). Від „душа" кличний відмінок архаїчний душе, і новий душо, з аналогії до імен твердої відміни, бо й *ш* в нас сильно ствердло. Цікаво, що тут ці *-о* та *-е* зв'язані з наголосом.

Мешканець. Бентежить мене слово „мешканець", бо в такій формі воно вживається й у мові польській. Це слово часто доводиться писати в метриках: мешканець села такого то, те саме й по-польському. Чи не можна б уживати: житель, жилець, житець, жилиця. Порадьте. 24·IX. 1938. М. Березне, о. М. Бухович.

P. S. Російсько-український Академічний словник на старе „житель" дає такі українські слова: житель, жителька, житець, мешканець, мешканиця, мешканка. Про походження слова „мешкати", відомого в нашій мові з XIV-го віку, див. РМ. 1936 р. ст. 471.

Наголос (Лесь Дичук). Літературний наголос: тюрма, але: всі тюрми, мертвий, мертва (а не мертва), знову (а не: знову), похід (а не: похід), сповніть (а не: сповніть).

Назви по батькові (Лесь Дичук, Рашків). В літературній мові прийнято, як то було в нас завжди й удавнину: Іван Михайлів, а не спольська: Іван, син Михайлів.

Народ, народу (Лесь Дичук). Тепер прийнято писати тільки народ*у*, а не: народ*а*. У нас чимало слів не змінюють свого *о* на *і*, напр.: закон, народ, словник, див. про це РМ 1933 р. ст. 307-310. Навпаки, вживаємо тільки листопа*да*, а не листопад*у*, див. РМ 1993 р. ст. 64.

Пагорок, пагірок (суддя Яр. Марків у Бучачу) вільно вживається в українській мові й добре в ній знане поруч із словами: горб, горбок, горбик. Слово пагорок знають всі наші кращі словники.

Побудка (суддя Яр. Марків) — часто вживане слово. Академічний Рос.-укр. правничий словник 1920 р. на ст. 124 рос. слово „побужденіе" перекладає: побудка, побуд, спонука, спонукання. Те саме бачимо й по інших словниках, напр. у сл. Шумлянського.

Тлумачити (суддя Яр. Марків у Бучачу). Звичайно в нашій літературі вживаються слова: перекладач, переклад, перекладати. Але з давнього часу відомі в нас і слова: товмач, товмачити; це остання набуло в нас ще й значення: вияснювати, приказувати. Словник Іваницького й Шумського, складені головно за словником проф. Є. Тимченка, в г. II на ст. 7-8 подають: тлумачити, перетлумачити, тлумачення. Ці останні форми часті в наддніпрянській живій та літературній мові, а що вони мають польську форму, то їх ліпше оминати, — вживати: перекладач.

Удоводняти (суддя Я. Марків у Бучачу). Слово „удоводняти" звичайне в західньоукраїнських говорах, може й від п. udowodnić. В літературній мові звичайно вживають: довести, доводити, або — доказувати.

Щуплий (суддя Яр. Марків у Бучачу) — загально знане й уживане в Придніпрянщині слово. Пор. ув „Енеїді" Котляревського: Був на одльоті хуторок, було в нім щупле будування. Словник Б. Грінченка дає: Щуплий колосок, щуплий чоловік. Визначає: Худий, тонкий.

Який — що в пояснювальних реченнях (суддя Яр. Марків у Бучачі). В пояснювальних реченнях звичайно вживаємо *що*, але бувають випадки, коли ліпше вжити *який*. Найчастіш це буває в оцих трьох випадках: 1) При двох чи кількох *що*, щоб уникнути немилозвучного накопичення *що*, ліпше вжити й *який*. 2) Коли в головнім реченні є займенник той, такий і т. ін., то в пояснювальнім можна часом ужити *який* (а не *що*). Напр.: Він бачив такі дива, яких ніхто не бачив. 3) Коли говориться про якусь якість, тоді вживаємо частіш *який*, а не *що*. Напр.: „Марія ж обрала найкращую долю, *яка* не відбереться від неї" Ів. 10. 42. Думка, ніби треба вживати тільки *що*, непорозуміння, — в деяких випадках уживаємо й *який*.

Дописи Прихильників рідної мови.

„Рідна Мова" в Карпатській Україні. Думаю, що нам треба всі свої сили повернути на скріплення майбутнього джерела нашого воскресіння. Чи не годилося б перенести до Хусту „Рідної Мови" або бодай заснувати там її відділ? Справа мови мусить бути вирішена в Карпатській Україні не тільки під кутом: українська чи ресійська, але й під кутом: соборна літературна чи регіональна. І саме „Рідна Мова" могла б стати тут вирішним чинником. 3. XI. Проф. П. Кривоносюк.

Виконаймо свій обов'язок. Знаючи Вашу тяжку й відповідальну працю для українського народу, постановив і я стати Вашим передплатником. Приходжу до переконання, що тільки той може дивитися байдуже на Вашу мозолисту працю, кому не стоїть на душі розвиток української літературної мови. Маю на думці тих інтелігентів та робітників пера, що й досі не відгукнулися на Ваш заклик допомогти Вам. Я й себе зачислюю до тих байдужих людей. Бо хоч я й читав Ваш часопис, користав із Ваших книжок,

мовних порад та розповсюджував їх всюди, все-таки мучила мене думка, що я мушу таки сам стати Вашим передплатником, а згодом приєднати Вам якнайбільше передплатників, бо тільки тоді Ви зможете вести дальше свою роботу. Не буду розписуватися, Пане Професоре, що за велику працю даєте для добра українського народу, що за широку й пусту прогалину виповнила „Р. Мова“ на полі української культури, — на це маєте тисячі доказів і подяк, так що я вже не маю що додати, ні відняти; одне Вам скажу: без Вашого часопису та без Ваших праць ми остались би сиротами. Ті великі томи книжок, що Ви їх даєте нам, направду будять подив. І де в Вас береться стільки сили та часу? Зате вірте мені, Пане Професоре, що український народ ніколи не забуде Вам Вашої діяльности й Вашої невсипущої праці на полі української культури. Це не той „великий патріот“, це не „гордий міністер“, ані „страшний професор“, — це людина, що відповість навіть малій дитині. Це людина, що не пускає своєї енергії на непотрібне розбиття найбільшої Ідеї, але скупчує всі свої сили й здібності, щоб той обездолений народ з'єднати бодай у мові. Чи ж мало доказів? От, хочби найбільш болючий, — утрата катедри в Університеті, потім Ваша пок. Дружина, та ін. Все це вказує, що Ви дійсно стали на сторожі Великої Ідеї. Отаких людей в нас мало, дуже мало, і тому я Вас так шаную, як рідного батька й учителя. І ми всі Вас шануємо, а ще більше чужі. Різьбіть же дальше нашу визвольну казку до переможного кінця! Прийміть, Пане Професоре, цих моїх кілька слів, кинутих назустріч Вашій мозольній праці. Вибачте мені, що я, як галичанин, може поробив тут багато гріхів супроти соборної літературної мови. Пишу до Вас зо щирого серця, а Ви так і прийміть мої слова. Поки ведете працю, ми все з Вами й останемось вірні її, а будемо такими, якими нас виховає Ваш часопис. Жовтень 1938 р. З глибокою до Вас пошаною Лесь Дичук.

В рідномовній справі. Добре було б, щоб у РМ вживати якнайменше чужих слів, і якнайчастіше заступати чужі слова своїми, бож РМ читає широкий загал, — нехай же буде вона всім доступна. — Чи не добре було б, щоб Ви перенеслися з Редакцією до Львова? Тут же наші письменники, видавництва, вони краще підтримали б Вас, і Ви були б ближче до нашої культурної праці, а це було б добре для обох сторін. — Прикро нам, що наші мовознавці не годяться й досі з собою, один пише так, другий пише йначе, один пише інший, другий иньший, а третій иньший. Добре було б, щоб усі наші мовознавці з'їхались і до чогось договорились, і стали вже раз творити соборну літературну мову. Коли мовознавці не годяться між собою, що ж має робити загал? — Віддавна думав я про літературний додаток у РМ, а тепер дуже добре, що РМ став й журналом теорії літератури. — Не відразу Київ збудований, — наші письменники помалу таки навчаться соборної літературної мови, бо ж не святі горшки ліплять. — Вкінці бажаю Вам багато сил у цій тяжкій праці, зичу Вам довгого життя — народові нашому на користь. Продовжуйте свою працю, хоч не раз і невдячність чуєте від своїх земляків, зате працю Вашу згадають будучі покоління, а Ваша особа буде прикладом, як можна — навіть із утратою майна та здоров'я — провадити корисну працю й твердо стояти на сторожі найбільшого майна нашого народу — слова. Рашків, 1938. Лесь Дичук.

Дякую Вам за Вашу невсипущу й цінну працю — „Нашу Культуру“ та „Рідну Мову“ та за цінний і великий Ваш труд: „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян“, Ваш цінний вклад у нашу літературно-наукову скарбницю. Після Буслаєва й Потебні, що їх я студіював ззамолоду, Вашу працю я перечитував, з захопленням, вертався й знову читав багаті науковим матеріялом старанно уложені сторінки Вашої дорогої книжки. Юрково, 22.IX. 1938. Проф. В. П. Дорошенко.

Від довшого часу читаю „Рідну мову“, й дуже вона мені подобається, бо я цікавлюся життям мови та словництвом. 10.VII. 1938. Осташівці. Богдан Попович.

Хоч „Рідна Мова“ без мистецької обгортки й без ілюстрацій, — як дехто скаржиться, — а проте для мене вона дуже вартісна. Я зрозумів, що „Рідна Мова“ для мене — це школа. Челядник малярський Осип Мельник.

Я дуже задоволений місячником „Рідна Мова“. Я завжди лякаюся своєї думки, яка часом промайне в мене, щоб РМ не спіткала така доля, як „Нашу Культуру“... Мусимо всі допомагати РМ, щоб цього не сталось! Усім співробітникам РМ та Вам бажаю доброго здоров'я. 29 VIII. 1938. М. Мельничук.

Побажання. Високодостойному Редакторові „Рідної Мови“ посилаю найкращі побажання всього гаразду в його науковій праці на рідному українському полі. Нехай Господь поблагословить усім добром! З християнським привітом М. Гарматій. Краків, 4.VIII. 1938.

Словничок Жовківської мови.

скап — місце, що на нього скапує з даху дощ, рівчак
скапуріти, скапцаніти — збідніти
скиміти (напр.: с. зуб) — боліти, шарпає біль
скурати — скористати
сліпак — світачка
сліпати — працювати при темному світлі
смотри́ти — мацати
сме́рком — ввечері
сокота́ти — блати
сомля́чий — зморений сном, сп'ячий
со́пух — немилий запах
сполу́дня — пополудні
споси́сити собі — занадитися
ста́рка (на молоці — „кожух“ на молоці)
сте́льмах — колодій
сте́рви — коні
стіжи́ти — спішитися з роботою
сто́нґа — стяжка (з польського)

страшно (дорого) — 1. дуже, 2. страшно
стругати юра — плести небелиці, говорити неправду
сушеня́ — сушені, покраяні овочі
ся́ра — сир із першого звареного молока від отеленеї корови
та́мка(й) — там
те́льбух (у корови) — живіт
те́ньґий — великий (з пол.)
теребух — недоспілий овоч
терміття́ — конопляна плоть, стерта
тіцько — тільки (о, тіцько — о, стільки)
трасови́на — 1. невисихайне багно, 2. мотоцикель, велосипед
тра́сянка — трящена солома
три́ня—опилки при різанні дерева
ту́тка(й) — тут
фа́йдати — розкидати жужмом
фа́йний — гарний
фе́ник (нім. Pfennig) — малий хлопчина
ферляду́нок (діставим до суду) — візвання (нім. Vorladung)
ферфля́ша — полева пляшка (нім. Feldflasche)
фест — сильно (нім.)
фіятися — віятися, війнутися
фіштрон — рибний тран (нім. Fischtran) до шмарування взуття, жир
фо́рвиц — вперед (нім. vorwärts)
фурт — постійно (напр.: фурт говорить)
хамерува́тий — химерний, дурнуватий
хи́мородь — місце, ніколи неосяяне сонцем
хлань — безодня
хлющ (напр.: змокнути, як х.) — дуже змокнути
хметели́ння, картошли́ння — сухе картопляне бадилля, картоплиння
ховпіль, ховпеля́ — вітри на самоті під селом
ховсти́ть (вітер) — шумить
хойці (в дит. мові) — ходи
хрябу́ст — капуста листяста, без головки
хра́мати — кульгати
хранцова́тий (в злості), хра́нца — пранці
християни́н (таж то християнин, не худоба) — людина
ця́пка — крапка
цима́ло — багато, чимало
цьо́мати (в дит. мові) — цілувати
чека́й — вступися
че́лядь — родина (в них велика челядь), багато осіб
шайка — шанька
ша́рґа (пор. поль.: szaruga) — дощ, що всюди засікав, дощ під час сильної бурі
ша́рґати (ногами по підлозі) — шурати
ша́стати (грішми) — тратити, марнувати
шварґотіти — говорити в незнаній мові
шве́ндатися (пор. нім. schlendern) — вештатися, блукати
ше́мрати — шептати
шепеля́вий — людина, що не вимовляє *з*, *ш*, *щ* (тільки с)
ши́бати (вітер шибнув) — 1. протягом віяти, 2. (шибнуло го) — обвіяв його вітер, зловив протяг
шико́рнути (тихо, що й муха не шикорне) — ворушитися, забреніти
шкара́дний — бридкий
шкра́би — старі чоботи
шляба́н (з нім. Schlafbank) — розкладане ліжко
шма́тя — плаття
шнуріґа́ти — забрудити, пом'яти
шоло́пати (напр. миша) — шорохтіти
шпарува́ти (з нім.) — ощаджувати
шпри́ха — шпиця
шта́йрант (нім. Steueramt) — податковий уряд
шту́ба — перша класа
щи́ґлий (маю щиґлого ґроша) — одинокий
щипі́ра — било цибулі
юкавці — мешканці східніх околиць Равщини, що вживають *ю* замість *її*
я́бідник (пор. рос. ябедник) — нахаба, збиточник

Григір Колодій.

Передплачуйте »Рідну Мову“ на 1939 рік!

1. „Рідна Мова“ в 1939-м році.

„Рідна мова“ в 1939-м році, в сьомім році свого існування, принесе багато статтей для вивчення найголовнішої науки мовознавства — складні. Проф. І. Огієнко друкуватиме в кожному числі РМ окремі складневі статті для всебічного вивчення українського речення.

„Рідна Мова“ в 1939-м році дасть на своїх сторінках дуже багато найрізнішого практичного матеріялу для вивчення української соборної літературної мови.

Хто хоче навчитися доброї української літературної мови, хто хоче пізнати історію своєї рідної мови, хто хоче довідатися, як де говорить український народ, той конче читатиме місячника „Рідна Мова“ в 1939-м році.

Життя слів друкуватиметься частіше. Воно покаже кожному, як живе наша мова, як творяться слова. „Життя слів“ мусить читати кожен інтелігент, особливо вчитель.

Велику увагу зверне „Рідна Мова“ в 1939-м році на рецензії нових мовознавчих праць та на огляд мови наших видань

Відповідь на запити Читачів. Даємо відповіді на мовні запити всім, але просимо не ставити більше трьох запитань; на відповідь конче додавайте поштового значка.

Твори красного письменства друкуватимуться на сторінках РМ з мовними виясненнями, а це дасть змогу кожному практично вивчати свою літературну мову.

Статті з теорії словесности дадуть Читачам РМ матеріял для глибшого пізнання техніки літературного твору.

Граматично-стилістичний словник української літературної мови, нова праця проф. Ів. Огієнка, буде друкуватися на сторінках РМ 1939-го року, а це дасть Читачам дуже багато практичного матеріялу, потрібного для вивчення нашої літературної мови.

Премії для передплатників. Всім передплатникам РМ в 1939-м році буде вислано по значно зниженій ціні дві книжки, праці проф. Ів. Огієнка 1) На сторожі слова, збірник статтей на загальні рідномовні теми, і 2) Складня української мови, частина третя: Словосполучення й речення.

2. Умови передплати.

Передплата на РМ й далі зостається без зміни, цебто: 6 зл. річно, 3 зл. піврично, 1·60 зл.

чвертьрічно. Для Европи — 8 зл. річно. Поза Европою — 2 дол. річно. Для Чехословаччини й Угорщини — передплата крайова. За зміну адреси — 30 гр. Сердечно просимо наших передплатників по змозі присилати повну річну передплату на адресу: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплату можна вносити або на РКО ч. 27110, або на розрахункові перекази ч. 6 (Warszawa 4). Посилаючи гроші, конче зазначайте, на що їх призначаєте.

Передплату з-за кордону можна присилати й міжнародніми поштовими значками, якщо не можна прислати грішми. Значки ці дістанете на кожній пошті.

Передплата РМ для Румунії дозволена урядовим розпорядженням: Aprobat pentru intrarea şi răspandirea in Romania conform adresei subsecretariatului de Stat al presei N 1634 din 4 martie 1933. Передплату для Румунії приймає Prof. Joan Vasselaşco, Cernăuţi, Strada Şevcenco N 1, Romania.

Дозвіл „Бібліотеки Рідної Мови“ для Румунії виданий 13 жовтня 1933-го року, ч. 6902.

До наших передплатників у Бразилії. Повідомляємо, що представником нашого Видавництва в Бразилії є п. Семен Кравченко (Praça Hercilio Luz Nr. 6, Forto Uniao, Sta Catharina), до якого треба звертатися в усіх справах „Рідної Мови“.

Передплатників із Канади й Америки сердечно просимо не залягати з передплатою й поспішити відновити її. Дуже просимо не посилати передплати через якісь українські товариства, але просто до нашої Адміністрації поштовим переказом або порученим листом. Не посилайте передплати в простому листі!

Виправлення рукописів. Редакція „Рідної Мови“ приймає виправлення рукописів для друку й провадження коректи. Умови — листовно.

Кольпортерів енергійних шукаємо для поширення „Рідної Мови“. Разом із заробітком, прислужитесь і розвою культури рідного слова. Відгукніться!

Передплачуючи „Рідну Мову“, допомагаєте тим розвиткові культури української мови.

Кожен український інтелігент, кожен гімназист і студент, кожна українська родина — мусять передплачувати „Рідну Мову“.

Кожен мусить добре знати свою рідну мову й знайти хвильку часу для читання „Рідної Мови“.

Пам'ятайте, що „Рідна Мова“ існує тільки з передплати.

Пам'ятайте, що „Рідна Мова“ — це наша незалежна рідномовна наукова установа, що існує тільки з передплати.

Допомагаючи „Рідній Мові“, ви тим самим допомагаєте й розвиткові своєї літературної мови.

Адреса „Рідної Мови“: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10.

РКО „Рідної Мови“ ч. 27110.

Відповідь на запити по всіх справах даємо тільки тоді, коли на те прислано поштового значка. **Хто не присилає поштового значка на відповідь, тому не відповідаємо.**

3. Приєднайте нам нового передплатника.

Голос святого обов'язку до всіх Передплатників „Рідної Мови“. Матеріяльний стан „Рідної Мови“ дуже неміцний, а між тим мусимо збільшити розмір цього єдиного в нас рідномовного органу. Тому негайно, навіть сьогодні всі передплатники й читачі „Рідної Мови“ мусять виявити мінімум нашого чину: кожен передплатник „Рідної Мови“ нехай приєднає бодай одного нового передплатника (і не сміє бути спокійний, доки цього не зробить) та візьме з нього слово чести, що він зробить те саме! Варшава, передплатник В. Дитель.

Обов'язок кожного передплатника РМ — повести широку агітацію за свій рідномовний журнал і конче приєднати йому бодай одного нового передплатника. Не занедбуйте цього свого обов'язку й негайно його виконайте! Приєднання нових передплатників дасть змогу журналові легше й спокійніше виконувати свої обов'язки перед читачами.

До наших україністів. Сердечно просимо всіх наших україністів, що викладають українську мову по школах, поширити РМ серед своїх учнів за значно обниженою ціною. Заохочуйте учнів читати РМ, а це потягне збільшення знання рідної мови не тільки їхнього, але через них і ширшого громадянства.

До Читачів „Рідної Мови“. Знаємо, що „Р. Мова“ має дуже багато Читачів, що не передплачують цього журналу. Звертаємось до них із сердечним проханням: заплатіть Видавництву бодай тим, що негайно приєднаєте нам хоч одного передплатника.

До Прихильників „Рідної Мови“. Сердечно просимо всіх наших Прихильників конче подбати про приєднання нам нових передплатників!

4. Поплатіть нам борги!

Боржників РМ і взагалі наших видавництв просимо якнайскоріш поплатити свої борги. РМ, бажаючи якнайширше розповсюдити рідномовні ідеї, не докучає своїм передплатникам частими нагадуваннями про їхні борги, але це накладає обов'язок і на передплатників не забувати про свої обов'язки супроти журналу, а тим самим дати йому змогу нормально виконувати свої обов'язки. За шість літ нашої праці передплатники завинили журналові таку суму, що ми могли б подвоїти розмір свого місячника, якби нам поплачено залеглості!

Боржників із Карпатської України, Канади й Америки, що надто багато наборгували, сердечно просимо якнайскоріш поплатити свої залеглості Видавництву!

До боржників „Рідної Мови“. Із сумом довідуємось, що багато передплатників „Рідної Мови“ нічого не платять... Акуратно одержують „Рідну Мову“, читають і... не платять... Особливо вперто не платять передплатники з Карпатської України, Канади та Америки. Борг передплатників „Рідній Мові“ надзвичайно великий, а через це заборжило Видавництво й Друкарні. Усе це руйнує журнал і не дає йому змо-

ги стати на ноги. „Рідна Мова“ — це не політична газета, не партійне видання: це Видавництво культурне, надпартійне, всім нам потрібне — це Видавництво всенаціональне. Ми не сміємо валити його своїми руками. Звертаємось до всіх боржників „Рідної Мови“ з гарячим закликом заплатити всі борги Видавництву до Нового Року. Коли ж хто того не зробить, просимо Адміністрацію „Рідної Мови“ оголосити друком список боржників, що тим самим руйнують так усім нам потрібне Видавництво. Нехай громадянство знає своїх руїнників. Варшава. Гурток передплатників.

Боржників із Карпатської України в нас особливо багато, надто з учительства, — просимо їх якнайскоріше поплатити свої борги!

ЗМІСТ

шостого річника »Рідної Мови« за 1938 рік.

I. Покажчик авторів і їх праць.

II. Покажчик загальний.

Зіркою * зазначено слова, що в „РМ" подано походження їх або їхнього значення. Слова невживані взято в дужки (). Цифра показує сторінку „Рідної Мови" за 1938-й рік.

ЗМІСТ 12 (72)-го ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ“: *І. Огієнко*: Верблюд і ушко голки. — *Проф. д-р. Б. Кобилянський:* Ще в справі назви „Слова о полку“ в сучасному. — *І. Огієнко*: Речення перечне й питальне. *Леся Українка:* Віла-посестра, поема. — *І. Огієнко:* Мова щоденника „Діла“. — *Проф. д-р Є. Грицак*: Статистика наголосів в українській мові. — *Проф. П. Кривоносюк:* Недуги мови. — *І. Огієнко*: Життя слів. — *В. Л. М.:* „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. — *Гр. Колодій:* Словник Жовківської мови. — Відповідь на запити наших Читачів. — Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1.60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають „Рідну Мову“ від 1 числа. Річник 1 (без 1 - 3 чисел) 5.00 зл.; річники II, III, IV, V і VI по 6.00 зл., оправлений II і III по 7.50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2.35 дол. річник оправлений. Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор *Л. Гримало-Олдлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.